

Martin Premk

»KMALO NE BO VEČ POŠTENEGA KONJA ALI GOVEDA PRI NAS«

Nekaj podatkov o tihotapstvu čez Javornike

»Rapalska meja« v Javornikih in Loška dolina

Na začetku stoletja Velika Britanija, Francija in Rusija niso bile države, kakršne poznamo danes, temveč veliki imperiji, ki so se raztezali po vseh celinah. Prav nič jim ni bilo težko trgovati s tujo zemljo, zato so sredi prve svetovne vojne, ki se je pravzaprav začela zaradi različnih pogledov na delitev tuje zemlje, te države z Italijo sklenile londonsko pogodbo. V tej pogodbi so se antantne države zavezale, da dotlej nevtralni Italiji za vstop v vojno na njihovi strani »dodelijo« južno Tirolsko, Istro, dele Slovenskega primorja in Dalmacije. Italija je maja 1915 vstopila v vojno na antantni strani, vendar njena vključitev v vojno ni niti malo spremenila razmer na bojiščih. Po ponižujočem porazu pri Kobaridu oktobra 1917 so morale Italiji ostale sile celo priskočiti na pomoč. Kljub temu je bila Italija ob koncu vojne zmagovalka in je lahko zahtevala obljubljeno ozemlje. Po podpisu premirja s tedaj že razpadajočo Avstro-Ogrsko 3. novembra 1918 so italijanski vojaki začeli zasedati ozemlje, kot je bilo določeno v premirju in v londonski pogodbi. Določila, do kod lahko italijanska vojska prodre in zasede ozemlje, so bila dokaj nejasna, zato so italijanski vojaki prišli skoraj do Ljubljane. Sredi novembra jih je pri Logatcu ustavil polkovnik

Stevan Švabič s skupino bivših srbskih vojnih ujetnikov. Takrat je bilo italijansko napredovanje ustavljeno na »demarkacijski liniji«, ki je potekala med Vrhniko in Logatcem. Proti jugu je »demarkacijska linija« tekla mimo Borovnice preko Rakeka, ki je tudi bil pod italijansko okupacijo, do Javornikov in po vzhodnem robu javorniških gozdov proti morju, tako da je bil italijanski tudi Snežnik, najvišji vrh javorniških hribov. Po pogajanjih na mirovni konferenci v Parizu 1919, kjer Kraljevina SHS ni imela kake velike besede, so se neposredna pogajanja med Italijo in Kraljevino SHS o naši zahodni meji začela poleti 1920. Pripravili so vse potrebno za konferenco, ki je bila od 7. do 11. novembra 1920 v Rappalu v Italiji. Tu je Kraljevina SHS pod pritiskom Velike Britanije in Francije, pa tudi zaradi notranjih razmer, 11. novembra 1920 podpisala rapalsko pogodbo o meji. Ta pogodba je Italiji prepustila Trst, Gorico, Postojno, Idrijo, Istro, otoka Cres in Lastovo ter mesto Zadar. Slovenijo je ta meja presekala na črti Triglav – Planina – Snežnik in tako prepustila Italiji skoraj tretjino Slovencev. Na terenu so mejo začeli določati februarja 1921, takrat je »demarkacijska linija« prenehala veljati in Italijani so morali zapustiti Logatec, Rakek in Planino. Predsednik razmejivne komisije je bil general Rudolf Maister, ki je komisiji načeloval do svoje upokojitve oktobra 1923. Komisija pri svojem

delu ni imela veliko svobode, temveč je le prenašala na teren mejo, ki je bila že zelo natančno zarisana v rapalski pogodbi.

Loška dolina se je znašla »na meji« že v času »demarkacijske linije«, z rapalsko pogodbo pa se je meja ustalila v Javornikih, približno štiri do pet kilometrov zahodno od Loške doline. Nova meja in Loška dolina sta počasi začeli dobivati tudi potrebno infrastrukturo. Najprej so prišli mejo varovat ruski graničarji – »vranglovci«. Ti so v kraljevino SHS pribežali po porazu v ruski državljanski vojni in jih je oblast v Beogradu poslala varovat zahodno in severno mejo. Znani so bili po tem, da do domačega prebivalstva niso imeli prav najlepšega odnosa. Zatem so na mejo prišle redne enote Vojske Kraljevine SHS in kasneje Jugoslavije. Vojaki – graničarji so bili pogodbeni vojaki, pogosto doma iz južnejših delov Jugoslavije, njihovi oficirji pa aktivni oficirji pehote. Živel so v posebno za njih zgrajenih stražarnicah ali pa so bili nastanjeni pri domačinih.¹ Na italijanski strani pa so mejo čuvali enote Guardia alla Frontiera (GaF), po vzponu fašizma pa tudi posebne enote fašistične mejne milice. Na novo mejo je prišla tudi carina; Loška dolina je imela le carinarnici v Kozariščah in Leskovi dolini, ob poti, ki je vodila proti Ilirski Bistrici. Bolj kot carina je na življenje prebivalstva vplival *Pravilnik o dvolastnikih*, ki je določal, da ima lahko vse prebivalstvo v desetkilometrskem pasu ob meji »obmejno karto« – prepustnico za prehod meje, če so lastniki posestva onkraj meje. Večina prebivalstva Loške doline pa je imela svoje gozdne posesti v Javornikih.² »Obmejno karto« so poleg lastnikov »dvolastnih posestev« lahko imeli tudi njihovi družinski člani, najeti delavci in člani zadruge, tako da je prepustnico imela večina prebivalstva. S to prepustnico so lahko prehajali mejo tudi izven carinskih poti, s seboj so lahko imeli delovno živino ali pa živino s seboj gnali na pašo. Če so koga ujeli pri tihotapstvu, je lastnik »obmejno karto« seveda izgubil. Tik pred drugo svetovno vojno je meja Loški dolini prinesla še

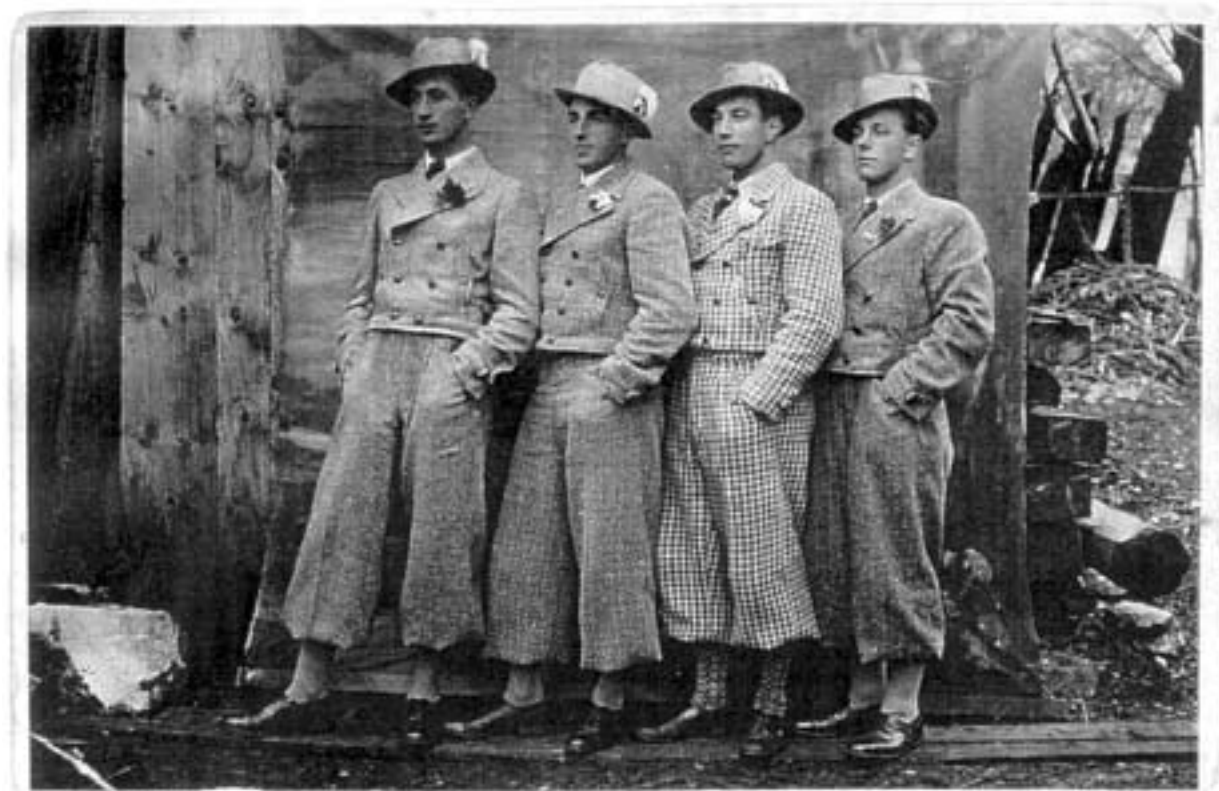
utrdb in bunkerje »Rupnikove linije«. Ta sistem utrdbe so začeli graditi leta 1937 in ga do napada na Jugoslavijo aprila 1941 niso uspeli v celoti dokončati. Ovire in bodečo žico »Rupnikove linije« so postavili prav sredi Loške doline, utrdb in bunkerje pa so zgradili na vzhodnih pobočjih. Jugoslovanska vojska je celo hotela v vojaško skladišče preurediti Križno jamo nad Ložem. Italijanska stran pa je svoj sistem utrdbe začela graditi že na začetku tridesetih let.³ V Javornikih so zgradili veliko vojašnic, novih cest, vodnih zbiralnikov, bunkerjev in različnih ovir.

V Loški dolini je med obema vojnama živel nekaj čez pet tisoč ljudi. Prebivalstvo se je večinoma ukvarjalo s kmetijstvom, vendar je le malo ljudi živel izključno od dela na njivah, v sadovnjakih ali od živinoreje. Večini ljudi je zaslužek nudil tudi les iz gostih gozdov okoli Loške doline. Med vojnama so v dolini delovala tri večja lesna podjetja – žage, ki so zaposlovala domačine, zraven je bilo še okoli deset manjših rečnih žag, ki so bile hkrati tudi mlini. Tako lesno podjetje z žago je bilo »Karel in Franjo Kovač, lesna industrijalca in podjetnika«, ki je v tridesetih letih zaposlovalo od 50 do 150 nekvalificiranih delavcev, plačanih od 2,25 do 4,50 dinarjev na uro ali 300 do 400 dinarjev na mesec. Okoli deset kvalificiranih in vodstvenih delavcev je bilo plačanih 900–3500 dinarjev na mesec. Njegova *svitlost* gospod graščak plemeniti Herman Schönbürg - Waldenburg so bili lastniki »Parne žage Marof in trgovine z lesom«. Podjetje je zaposlovalo od 25 do 40 nekvalificiranih delavcev, plačanih od 3 do 3,30 dinarjev na uro. Od 5 do 7 delavcev upravnega in tehničnega osebja je dobilo od 1300 do 2300 dinarjev na mesec. Tretje lesno podjetje v dolini je bilo »Franjo Žagar d.z.o.z, lesna industrija in trgovina«. V tridesetih letih je zaposlovalo od 50 do 100 delavcev, plačanih od 24 do 38 dinarjev na dan, ter okoli deset upravnih in tehničnih delavcev, plačanih od 1300 do 3900 dinarjev na mesec. Vsi trije obrati so letno proizvedli tudi do 45.000 kubičnih metrov žaganega lesa, ki so ga iz doline odpeljali do železniške postaje na Rakeku, od tam pa so ga večinoma izvozili v Italijo. Tudi prevoz lesa je nudil zaslužek. Kmetov, ki so se ukvarjali s *furmanstvom*, je bilo leta 1922 v dolini kar okoli 350, v tridesetih letih

¹ O življenju graničarjev ob meji, odnosih z domačim prebivalstvom in o novi meji je zdravnik dr. Bogomir Magajna leta 1934 napisal povest *Graničarji*. Magajna, Bogomir: *Graničarji*, Celje, 1934.

² Veliko posest v Javornikih je imel tudi nemški princ Hermann Schönbürg - Waldenburg, snežniški graščak, lastnik gradu Snežnik pri Kozariščah. Ta je svojo posest na italijanski strani obdržal tako, da si je pridobil italijansko državljanstvo. Agrarni reformi v Italiji se je izognil tako, da je vrh Snežnik (1796 m) podaril fašistični vladi. Ta je potem z nazivom »grof Snežniški« (Conte di Monte Nevoso) obdarila »osvoboditelja Reke«, fašističnega pesnika Gabriella D'Annunzia.

³ Sistemi utrdbe in betonskih bunkerjev so značilni za čas med vojnama ter so posledica izkušenj in razmišljanja iz prve svetovne vojne. Gradile so jih skoraj vse države, najbolj znane so francoska Maginotova linija, nemška Siegfriedova linija, grška Metaksisova linija, Marethova linija v Tuniziji itd.

Od leve proti desni: Janez Žnidaršič, France Žnidaršič, Ludvik Sterle, Tone Perovšek – vsi tihotapci iz Loške doline, ki so očitno imeli dovolj denarja za lepe obleke. (Fotografija je last družine Žnidaršič.)

pa nekaj čez dvesto. Za voz lesa, ki so ga s konjsko ali volovsko vprego pripeljali do Rakeka, so dobili 100–140 dinarjev, oziroma so bili plačani od 3.50 do 4 dinarje za 100 kilogramov prepeljanega lesa. Nekateri furmani so vozili samo pozimi in spomladi, poleti in jeseni pa so v gozdu sekali les za lesna podjetja, za kar so bili plačani od 25 do 30 din na dan.

Čeprav je bila lesna industrija v Loški dolini dokaj razvita, položaj prebivalcev ni bil najboljši. V časopisu Neodvisnost so leta 1937 v reportaži o Notranjski napisali, da »kmetom ne cvetijo zlate ure«. Dela ni bilo za vse, veliko ljudi se je izselilo, največji udarec za gospodarstvo v Loški dolini pa so bile gospodarske sankcije proti Italiji zaradi napada na Etiopijo v letih 1935/36. Društvo narodov je Italijo razglasilo za napadalca in sankcije so začele veljati 18. novembra 1935. Sankcije so prepovedovale uvoz iz Italije, izvoz pa je bil dovoljen, razen konj in drugih vlečnih živali, ki bi jih lahko uporabljala vojska. Udarec, ki je zadel lesno gospodarstvo v dolini, pa so bile italijanske protisankcije. Italija je razglasila bojkot blaga iz vseh držav, ki so spoštovale sankcije in tako ni bilo več mogoče izvažati lesa v Italijo, kar je porušilo sistem proizvodnje in prevoza lesa,

ljudje pa so ostali brez dohodkov. Ker je bilo skoraj vse prebivalstvo v Loški dolini, pa tudi v ostali Notranjski, vezano na proizvodnjo lesa, je položaj že mejil na katastrofo, dokler ni bil po končani vojni v Etiopiji zopet dovoljen izvoz lesa v Italijo.⁴

Tihotapci in tihotapstvo

Nova meja v Javornikih je slovela še po novi »gospodarski panogi«, ki jo je prinesla okoliškemu prebivalstvu – po tihotapstvu. Okoliško prebivalstvo z obeh strani meje je tihotapilo ob celotni rapalski meji, najbolj pa je po tihotapstvu slovela Notranjska, posebno Loška dolina, ki leži tik ob vzhodnem vznožju Javornikov. Kot bomo videli, je tihotapstvo lahko v enem dnevu prineslo mesečni zaslužek delavca. Seveda je bilo tihotapstvo nezakonito, zato se kakšni uradni dokumenti o tej dejavnosti niso mogli ohraniti. Ohranilo pa se je nekaj zapisov služb notranje pokrajinske in pozneje banske uprave ter nekaj zapisov v takratnih časopisih. Kako se je tihota-

⁴ O meji in Loški dolini povzeto po: Premk, Martin: Meja v Javornikih in življenje v Loški in Cerkniški dolini med vojnama, diplomska naloga, FF, Ljubljana, 1999, str. 8–41.

Skupina tihotapcev iz Loške doline. (Fotografija je last družine Žnidaršič.)

pilo, so najboljše vedeli povedati ljudje, ki so sami tihotapili v letih pred drugo svetovno vojno:

Franjo Bavec, rojen 1918 v Iga vasi

Čez mejo je tihotapil od leta 1935, ko je bil star sedemnajst let, do 1. septembra 1937, ko so ga Italijani ujeli v Brkinih med Ostrožnim brdom in Janževim brdom. Skupina tihotapcev, v kateri je bil tudi on, je bila izdana zaradi denarja. Na sodišču na Reki je bil obsojen na 3 leta zapor, pred obsodbo pa so mu Italijani podtaknili lažno priznanje, češ da je obsojen zaradi političnega prehoda meje.⁵ Kazen je prestajal v zaporih na Reki in v mestih Civitavecchia in Tarquinia v srednji Italiji. Iz italijanskih zaporov je prišel 27. marca 1941.

Dejal je, da so tihotapili vsi mladi v Loški dolini, ki so bili za to sposobni in so imeli dovolj poguma. Nekateri, ki so bili mlajši, so hodili čez mejo na skrivaj pred domačimi. Najbolj znan,

pogumen in izkušen tihotapec je bil Vinko Baraga - Levček iz Iga vasi. Tihotapljenje čez mejo se je dogajalo skoraj nenehoma. Za prehod meje so lahko uporabljali obmejno karto (*Carta di frontiera*). S tihotapstvom so se ukvarjali zaradi revščine, nezaposlenosti in izboljšanja življenjskih razmer. Z denarjem, ki ga je zaslužil s tihotapstvom, si je izboljševal življenje, si kupil obleko in potrebščine za domačo hišo in družino. Trgovino, predvsem s konji, so organizirali lokalni trgovci, ki so sklenili posel, fantje pa so konje odgnali čez mejo. Za »trajbanje« konja čez mejo so bili plačani 300 din, zaslužek od trgovine s konji so pobrali trgovci. Tihotapilo se je največ konje, pa tudi les, tobak in saharin. Kupčije s konji so bile ponavadi dogovorjene vnaprej, konje je bilo potrebno odgnati na dogovorjeno mesto čez mejo. Čez mejo se je hodilo podnevi ali ponoči, včasih celo dvakrat na dan. Tihotapske poti so bile različne po vseh Javornikih, redno so jih menjali, ker so konji puščali sledi. Količine konj, ki so jih »trajbali«, so bile različne, tudi po 30 in 50 konj naenkrat. Vsak konj je imel svojega gonilca, redko je en človek vodil dva konja. Največ se je tihotapilo po letu 1935 do začetka vojne. Poleg grožnje zaporov za ujete tihotapce, posebno na italijanski strani, je večkrat prišlo do streljanja na tihotapce; jugoslovanski graničarji so včasih

⁵ Policijski zakon iz leta 1926 je veleval, da se kdor brez potoke ali druge, po mednarodnih dogovorih veljavne listine prekorači ali skuša prekoračiti državno mejo, kaznuje z zaporom najmanj treh let in kaznijo najmanj 20.000 lir, če je bil prehod političnega značaja. V vseh drugih primerih je bila kazen najmanj šest mesecev in globa najmanj 2000 lir. Čermelj, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*, Ljubljana, 1965, str. 289.

čakali na tihotapce in potem streljali. Po njegovih spominih je bilo na meji ubitih 5 ali 6 tihotapcev. Italijanski graničarji so njemu dvakrat ustrelili konja, ki ga je vodil, enega na Mežališču pod Snežnikom in enega pri hribu Kalvarija pri Leskovi dolini. Ubita konja so italijanski vojaki potem pojedli.

Tihotapci čez mejo niso hodili oboroženi ali tovorili orožje čez mejo. Čez mejo so na Primorsko večkrat nosili slovenske knjige in časopise, saj so bili tam prepovedani. Tihotapci so dobro poznali težke razmere čez mejo. Nekateri tihotapci so vohunili za jugoslovansko vojsko po italijanskih mejnih utrdbah, Antona Lipovca - Magušarja iz Iga vasi so proti koncu leta 1941 Italijani tudi aretirali zaradi predvojnega vohunstva. Med vojno se je veliko tihotapcev pridružilo NOB, prav tako tudi sam. Ker se je v italijanskih zaporih naučil italijanščine, je odšel leta 1942 z Loškim odredom na Primorsko.⁶

France Žnidaršič, rojen 1913 v Podcerkvi, umrl leta 2000

Tihotapil je od leta 1927, ko je bil star štirinajst let, do leta 1941. Za veliko noč leta 1937 je bil v skupini, ki jo je v Javornikih zamedel sneg. Na velikonočni ponedeljek leta 1937 je s skupino tihotapcev odgnal konje v Knežak pri Ilirski Bistrici. Skupina je nameravala tam tudi prespati, on in še trije pa so se odločili, da se vrnejo še isto noč. Mudilo se jim je »tancat«, oziroma nazaj na velikonočni ples v Loško dolino. Med potjo čez hribe je začelo močno snežiti in na jugoslovanski strani meje jih je zamedel visok sneg. On in prijatelj Tone Kordiš sta se prebila do Loške doline, dva tihotapca pa sta omagala v gozdu in so ju zatem odšli iskat, vendar so ju našli prepozno. Umrla sta Stanko Strle iz Podcerkve in »Špelin« iz Viševka, oba sta bila stara nekaj čez dvajset let. Na pogrebu Stanka Strleta v Podcerkvi so tihotapski tovariši pripravili časten spreved štiridesetih konj s črnimi pentljami v repu.

Tudi on je dejal, da so tihotapili večinoma vsi mladi moški iz Loške doline. Tihotapili so v glavnem vse, kar je šlo v denar, največ konje, pa tudi prašiče, tobak in meso. Pri prehodu meje so si lahko pomagali z obmejno karto (Carta di frontiera). Z denarjem so si izboljšali življenje, včasih pa je bilo denarja tudi toliko, da niso vedeli, kam z njim. Veliko ga je končalo v gostilni ali pri kartanju. V Starem trgu je bilo takrat kar sedem go-

stiln. Trgovino s konji so vodili lokalni trgovci, ki so konje nabavljali na Hrvaškem in jih prodajali v Italijo. Nekateri trgovci naj bi naenkrat kupili tudi po štirideset konj, največje »trajbanje« konj čez mejo je bilo, ko so nekoč dostavili 106 konj čez mejo v več manjših skupinah. Včasih so fantje šli v »španovijo« in sami skupaj zbrali denar za nakup nekaj parov konj, ki so jih potem odgnali čez mejo. Cena konja je bila okoli 2000–3000 din. Za »trajbanje« čez mejo pa so jih trgovci plačevali od 150 din v letih, ko se je začel ukvarjati s tihotapstvom, do 300 din v tridesetih letih. Vsak je čez mejo vodil svojega konja, redko dva. Dodatno so služili še z menjavo lir za dinarje, ker je bila cena lire nizka.

Tihotapske poti so se raztezale po celih Javornikih, čez mejo so hodili podnevi in ponoči, kakor je bilo pač dogovorjeno. Najraje so videli, če je malo snežilo, ker se tako konj ni slišalo. Konjem so tudi odkovali podkve, da se jih je manj slišalo. Prva je hodila predhodnica – »foršpica«, ki ni vodila konj, ampak je oprezala za graničarji in se z njimi po potrebi pogajala. V glavnem se je bilo na meji treba pogajati z italijanskimi vojaki, jugoslovanski so živeli v stražarnicah v Podgori in Škrlju in so jih večinoma vse poznali. Od jugoslovanskih vojakov naj bi polovica vedela, kaj se dogaja na meji in so bili podkupljivi, nekateri pa so zagrizeno varovali mejo. Poveljniki graničarjev so poznali dogodke ob meji. Jugoslovanski graničarji so včasih na meji le prešteli konje, potem pa prišli po plačilo v gostilno v Loški dolini. Denarja niso jemali iz rok, marveč jim ga je bilo potrebno potisniti v žep, da jim ni bilo moč očitati, da jemljejo podkupnino. Njega samega je jugoslovanski graničar nekoč aretiral na meji, ker sta bila v sporu zaradi nekega dekleta. Vendar mu je ušel, ko so šli v Loško dolino. Je pa večkrat prišlo do streljanj na tihotapce, tako s strani Jugoslovancev kot Italijanov. Ustreljenih naj bi bilo na meji vsaj sedem ljudi iz Loške in Cerkniške doline.

O sodelovanju tihotapcev iz Loške doline s TIGR-om je dejal, da tega v glavnem ni bilo, ker je bil pri njih glavni motiv denar. Seveda pa so dobro poznali razmere na Primorskem, tudi na meji je bila najbolj zagrizena fašistična mejna milica. Tihotapci iz Loške doline s seboj niso nosili orožja, so pa vohunili za vojaško obveščevalno službo. Spominjal se je, da so nekateri v skupinah z njim celo fotografirali italijanske utrdbe ob meji. Tihotapljenje je potekalo v manjšem obsegu še nekaj časa po italijanski okupaciji, do partizanskega napada na Lož oktobra 1941, saj je

⁶ Ustna izjava z dne 25. 5. 1998, zapisal avtor.

*Stanko Sterle iz Podcerkve, ki je umrl za veliko noč leta 1937, ko je skupino zametel sneg.
(Fotografija je last družine Žnidaršič.)*

meja po okupaciji ostala zaprta. Dejal je še, da se je med vojno večina tihotapcev pridružila NOB, sam je bil najprej zaprt v italijanski internaciji, kasneje se je pridružil NOB.⁷

So pa seveda tihotapili tudi z druge strani Javornikov. Eden takih je bil

Stanko Ženko, rojen 1918 v vasi Koče pri Prestranku pri Pivki

Tihotapil je z italijanske strani meje od leta 1932, ko je bil star štirinajst let in je čez mejo prvič nesel vrečo moke, do leta 1939, ko je odšel na služenje vojaškega roka v italijansko vojsko.

Tudi na italijanski strani meje so tihotapili skoraj vsi mladi fantje, ki so bili dovolj pogumni za prehod meje. Vzrok za tihotapstvo je bilo pomajkanje, revščina, težak gospodarski položaj. Tihotapili so vse, kar je šlo v denar, v glavnem seveda konje, moko, meso in tobak. Prav tako kot na jugoslovanski strani je bila tudi v okolici Pivke glavna trgovina v rokah lokalnih trgovcev, ki so organizirali posle s konji, mladi pa so jih hodili iskat čez mejo. Na italijanski strani so konje opremili z dokumenti in jih prodali naprej v Italijo.

V okolici Pivke je delovala celo ponarejevalnica dokumentov za konje, ki je pretihotapljene konje opremila z lažnimi dokumenti. Za »trajbanje« konja čez mejo so trgovci plačevali 50 lir. Cena konja je bila od 400 do 800 lir, odvisno od njegove starosti in zdravja. Število konj je bilo odvisno od dogovora, včasih so prepeljali tudi do 40 ali 50 konj.

Denar je porabil za izboljšanje življenja, nove obleke in podobno. Denar je tudi varčeval, ker je hotel začeti trgovati s konji na svojo roko in je do leta 1939 privarčeval 4000 lir. Trgovanja s svojimi konji ni utegnil začeti zaradi vojne.

Tihotapske poti so vodile po vseh Javornikih do Cerkniške in Loške doline, konje so prepeljevali podnevi in ponoči, kakor je naneslo. Ko so konje iz Javornikov pripeljali do Pivške kotline, so jim morali včasih podkve nataktniti nazaj, drugače bi se lahko videlo, da so pretihotapljeni. Podkve so samo za silo pritrdili nazaj še v gozdu. Največ povpraševanja po konjih je bilo v letih 1935/36, ko jih je bilo prepovedano izvažati v Italijo zaradi napada na Etiopijo.

Poleg nevarnosti zaporne kazni za ujetega tihotapca, se tudi on spominja, da je bilo v času

⁷ Ustna izjava z dne 30. 5. 1998, zapisal avtor.

njegovega tihotapljenja na meji ubitih najmanj pet ljudi. Tihotapci s piviške strani so včasih nosili orožje, večkrat so tudi napadli italijanske uradnike. S TIGR-om tihotapci niso sodelovali, saj so oni odhajali čez mejo zaradi zaslužka, medtem ko so TIGR-ovci imeli svoje kanale in ljudi za prenos orožja in literature.⁸ Po kapitulaciji Italije se je pridružil NOB.⁹

Tihotapstvo v dokumentih in zapisih

Prebivalstvo na obmejnih območjih je kmalu začelo izkoriščati možnosti dodatnega zaslužka s prepovedano trgovino čez novonastalo mejo. Prvi zapisi o pojavih tihotapstva so nastali, še preden je bila meja natančno določena z rapalsko pogodbo.

V članku o Notranjski piše Domovina junija 1920: »... sin, krepak in močan dečko, ta pa je vrigel nahrbtnik na ramo in hajd čez mejo. Nabavi si tamkaj reči, ki se dobe cenejše kakor pri nas in jih tu drago proda. Drugi je pognal čez mejo kako žival, za katero Italijani mnogo dražje plačajo kakor naši. V eni uri se tako zasluži več, kot čez cel mesec. In ko zapravi lahko prisluženi denar, se veriži dalje, saj tako življenje prija. Popiva se dneve in noči, češ sedaj si ga lahko privoščimo«.¹⁰

Zanimiv in zgovoren opis dogodkov ob novi meji nam poda anonimno pismo Pokrajinski vladi za Slovenijo o razcvetu tihotapstva na Notranjskem iz leta 1921:

»Pokrajinski vladi za Slovenijo v Ljubljani.
Opozarjamo Pokrajinsko vlado na dogodke, ki se vrše pri nas ob meji, posebno v okvirju Rakek – Lož. V tem območju se godijo grozni dogodki, ki škodujejo ogromne vsote za državo in pa za revno ljudstvo. Tihotapstvo, katero se je sedaj razvilo tukaj, je prišlo do vrhunca, potrpeli smo, dokler se ni delalo tako javno in tudi

ni bilo opažati take družbe tujih ljudi pri nas kakor pa je sedaj, sedaj pa, ko so se Rusi¹¹ spoznali s tihotapci, se dela pa kar tako, kakor da bi imeli koncesije za to. Tako gre vsak dan in noč toliko živine čez mejo, da kmalo ne bo poštenega konja ali goveda več pri nas.

Ljudstvo se čudi, kaj je to, da je vse tako prosto in da delajo kar hočejo. Obmejne straže, oziroma Rusov sploh ni videti nikjer, klatijo se po zakotnih prostorih in delajo gešefte s tihotapci, tako da ima vsak človek prosto pot. Nedavno kar se je slišalo da je eden Rus zamenjal v neki obmejni gostilni 11000 lir. Kje jih je dobil? Pa še drugih slučajev imamo dosti od njih, ker oni sploh lahko delajo kar hočejo, ker jih nima nikdo pod kontrolo, njihov komandant pa ne ve kaj delajo, in pravi de so sami pošteni ljudje. (namreč za svoj žep.)

Ti žalostni dogodki se največ vršijo v sledečih krajih: največje tihotapsko gnezdo je Dolenje Jezero, Otok, Cerknica in sploh vse bližnje vasi. Na Dolenjem Jezeru je pa vsaki dan velik sejem, nisem verjel ljudem ko pripovedujejo kaj se godi v omenjeni vasi, in potem sem se pa sam prepričal, zatorej tudi ne morem zatajiti, in moram spraviti celo stvar na dan. Ko je imela še finančna straža pravico stopiti na mejo, ni bilo slišati od tihotapstva še manj pa kaj videti. Kaj takega sedaj pa, ko nima več pravice kakor sem slišal se godijo pa takšne reči. Ker je to zelo čudno, pa še bolj žalostno od države, de Rusi imajo vso pravico na meji, naša poštena finančna straža in orožniki pa ne, merodajne oblasti kako delate?

Torej prosim v imenu vsega poštenega občinstva naj se to prepreči, ker drugače bo prepovedano. Naj se finančni straži takoj ukaže, de se od slučaja do slučaja gre na mejo, ker drugače ni mogoče zaustaviti to škodljivo delo za državo. Če merodajne oblasti ne verjamejo tem dopisu, naj se osebno prepričajo in posetijo omenjene kraje.

Ker želimo dobrobit državi, zahtevamo od pokrajinske vlade da upošteva naš dopis, in ukaže finančni straži in orožnikom omenjenih krajev da ima pravico držati od časa do časa strogo kontrolo na meji, če že ne drugje pa vsaj izjemoma v omenjenem rajonu, ker me srce boli ko vidim kaj se dela z našo državo.

⁸ Tigrovec Tone Černač piše v spominih v knjigi Pričevanja o TIGR-u (str. 98), da tigrovci sami niso pustili, da bi jih pri prehodih meje spremljal kdo, ki se ukvarja s tihotapstvom, zato da pred prebivalstvom ne bi izpadli kot tihotapci in roparji. Za prehod meje so imeli svoje kurirje in kanale. Včasih so sami pretihotapili čez mejo manjše količine cigaret, ki so jih prodali, da so dobili nekaj denarja za svoje delovanje. Več o tigrovcih in njihovih prehodih meje: Rejec, Černač, Vadnjal: Pričevanja o TIGR-u, Ljubljana, 1995.

⁹ Ustna izjava z dne 23. 6. 1998, zapisal avtor.

¹⁰ »Notranjska«, Domovina, Ljubljana, št. 62, 7. 6. 1920, str. 2.

¹¹ Ruski vojaki so bili prvi graničarji, ki so varovali mejo na Notranjskem.

Pogreb Stanka Sterleta – tihotapski tovariši so mu pripravili časten sprevod s konji.
(Fotografija je last družine Žnidaršič.)

*Z odličnim spoštovanjem vsi prizadeti.*¹²

Iz dvajsetih let je ohranjeno žandarmerijsko poročilo o primeru tihotapstva na Notranjskem:

»Izmed obilnih slučajev tihotapstva, ki se še vedno ob celi meji vrši, se omenja zlasti dva slučaja v katerih se je orožništvu postaje Graho-vo posrečilo preprečiti iztihotapljenje 19 glav volov in orožniški postaji v Hotederščici en par konjev z opremo in sankami vred.

*V zadnjem primeru je prišlo tudi do rabe orožja, ker tihotapci niso hoteli obstati, vendar ni bil noben zadet in so zbežali preko meje*¹³

V Neodvisnosti pišejo leta 1937 o tihotapstvu takole:

*»Tudi tihotapstvo ne bi tako cvetelo, kakor cveti, če bi vladalo blagostanje. Tihotapcem na Notranjskem ni vsem »z rožicam poslano«. Če je sreča, se da zaslužiti, če je nesreča, izgubi tihotapec vse, kar ima, mnogokrat celo življenje. Letošnji velikonočni sneg v notranjskih planinah je terjal življenja treh tihotapcev.¹⁴ Največ tihotapijo živino, pri konjih – rogati živini zasluži tihotapec do 300 din pri glavi. Največ tihotapijo v Loški dolini. Tihotapci so vzorno organizirani. Dobiček in izgubo si delijo. Tisti, ki spadajo k predhodnjici in so manj izpostavljeni dobe manj, kakor tisti, ki imajo pri sebi blago. V splošnem je njihovo knjigovodstvo zelo komplicirano. Razen živine tihotapijo še tobak, meso, moko in še nekatere druge življenjske potreščine. Iz Italije pa se vračajo s boljšo obleko, obutvijo. Danes se tihotapljenje iz Italije v našo državo ne izplača. Zasluga teh tihotapcev, ki dobro poznajo fašistične razmere v Italiji je, da je fašizem na Notranjskem nepopularen in da je notranjsko ljudstvo z redkimi izjemami anti-fašistično orientirano.*¹⁵

¹² Anonimni dopis Oddelku za notranje zadeve Pokrajinske uprave za Slovenijo št. 35985, 23. 12. 1921, ARS, fond K.B.U.D.B., fasc. 13–8.

¹³ Situacijsko poročilo Okrajnega glavarstva Logatec Ministrstvu za notranje zadeve, Oddelek za državno varstvo, Oddelek za Slovenijo, št. 2970, 8. 3. 1922, ARS, fond K.B.U.D.B., fasc. 13–5.

¹⁴ Po pričevanju Franca Žnidaršiča, preživelega v tej nesreči, sta umrla dva tihotapca.

¹⁵ Tri dni na Notranjskem, Neodvisnost, Maribor, št. 22, 5. 6. 1937, str. 4.

O poznavanju razmer čez mejo piše Neodvisnost še v naslednji številki:

»Notranjci v naši državi so bolj zadovoljni kot Notranjci pod Italijo. To pa ne iz gole narodne zavednosti in politične izgrajenosti, ki se pri njih kaže v tem da so antifašisti, temveč čisto iz praktičnih, lahko rečem zdravih sebičnih razlogov. Fašistični sistem sovražijo, ker ga vidijo in čutijo, kako brezpravni so njihovi bratje pod tem sistemom. Sami so gostoljubno sprejeli na stotine svojih bratov, slovenskih dezerterjev, ki niso hoteli v Abesinijo, v času ko je bila gospodarska kriza na vrhuncu, ko sami niso imeli sredstev za človeka vredno življenje. Gotovo jih ne bi tako gostoljubno sprejeli, če ne bi bili prepričani, da ni hujšega trpljenja kot je življenje v fašističnem peklu.«¹⁶

O količini in obsegu tihotapljenja nam pove tudi reklo, da *»na Uncu razen župnika in svetega Martina tihotapijo vsi«*. Tihotapstvo na drugi strani meje je omogočala tudi podkupljiva italijanska obmejna straža. Poveljniki graničarjev naj bi dobivali delež od pretihotapljenega blaga. Tihotapila naj bi se predvsem živina in meso, tudi na drugi strani meje je bilo tihotapstvo predvsem posledica slabega gospodarskega položaja.¹⁷

Pri uspešnih podvigih so bili kar dobri zaslužki. Tihotapci so se dobro oblačili, bilo je obdobje hlač pumparic, škornjev iz črnega in rjavega boksa in klobukov. Nekateri so si kupili nova in draga motorna kolesa.¹⁸

Nekateri organizatorji tihotapske trgovine so si očitno res lahko privoščili motorna kolesa. Pri mostu čez potok Obrh v vasi Pudob sta se na primer 11. 9. 1939 ponoči ponesrečila Stanko Lavrič in Mirko Škrbec z motorjem znamke Zündapp tip 1938, ki sta ga pred tem na skrivaj vzela Dragu Detoniju, *»lesnemu manipulantu z Bloške police«*.¹⁹

Železniški in obmejni policijski komisariat Rakek za leto 1940 navaja, da je bilo na meji ubitih 6 oseb in da so komisijsko prisostvovali pri 4 osebah, žrtvah tihotapstva. Poročilo navaja, da so tihotapstvo v primerjavi s prejšnjim letom precej omejili.²⁰

Tudi o obveščevalni dejavnosti preko meje obstaja nekaj podatkov v dokumentih. Med italijanskimi manevri septembra 1924 je komandir orožniške postaje Lož poslal svojega zaupnika čez mejo. Ta je odšel 18. 9. 1924 čez mejo v Italijo in se vrnil 21. 9. 1924. Imel je nalogo, da preveri vesti o vojaški situaciji na območju Pivke in Sneznika. Zaupnik je preverjal razpored artilerije, govoril z italijanskimi vojaki in ugotavljal karseda natančne podatke o vojaški situaciji preko meje.²¹

Vinko Baraga - Levček, tihotapski kralj

Kot nabolj znan, spreten in drzen tihotapec je v Loški dolini slovel Vinko Baraga - Levček iz Iga vasi. O njem je ohranjenih več zapisov, ki nam marsikaj povedo tudi o tihotapstvu v Loški dolini.

Vinko Baraga - Levček je med ljudmi slovel po tem, ker je imel izjemen čut za orientacijo v naravi, ne glede na dnevni ali nočni čas in vremenske razmere, in je bil tudi sposoben organizator večjih tihotapskih podvigov z več deset konji in ljudmi. Odlično je poznal vse gozdne poti in bil največkrat določen za vodjo predhodnice - *»foršpice«*. O njem so krožile zgodbe, da naj bi ga Italijani nekoč ujeli v zasedi sredi gozdov, ko pa sta ga dva finančnika gnala na bližnjo karavlo, je oba finančnika prevrnil po strmini in uspel pobegniti.²²

Primerov bližnjih srečanj z italijanskimi vojaki ali cariniki je bilo bržkone več, saj je bil Vinko Baraga, rojen 21. julija 1909 v Iga vasi, 14. oktobra 1937 na porotnem sodišču na Reki obsojen na smrt zaradi umora finančnega stražnika Giuseppeja Manca in poskusa umora finančnega straž-

¹⁶ *Tri dni na Notranjskem, Neodvisnost, Maribor, št. 24, 19. 6. 1937, str. 6.*

¹⁷ *Filak, Jurij: Demografski, gospodarski in socialni oris področja postojnske občine med 1880 in 1980, Notranjski listi III, Cerknica, 1986, str. 167.*

¹⁸ *Strle, Vinko: Tihotapci, Notranjske notice, Rakek, št. 8, avgust 1996, str. 21.*

¹⁹ *Poročilo Orožniške postaje Lož srezkemu načelnstvu Logatec, št. 9137/1, 14. 9. 1939, ARS, fond K.B.U.D.B., fasc.13-5.*

²⁰ *Poročilo o delovanju in številčnem stanju policijskih izvršilnih organov za leto 1940, št. 1066/2/40, 25. 1. 1941, ARS, fond K.B.U.D.B., fasc. 13-4.*

²¹ *Poročilo Poglavarja Sreza v Logatcu Velikemu županu ljubljanske oblasti št. 23475, 24. 9. 1924, ARS, fond K.B.U.D.B., fasc. 13-1.*

²² *Strle, Vinko: Tihotapci, Notranjske notice, Rakek, št. 8, avgust 1996, str. 20, 21.*

nika Giovannija Multinedduja ter nedovoljenega nošenja in zlorabe orožja. Dejanje naj bi zagrešil 22. marca 1936 na pobočju hriba Monte Menciaio pod Snežnikom (Monte Nevoso). Na ljubljanskem sodišču pa je bil novembra 1938 iste obtožbe oproščen zaradi pomanjkanja dokazov. Italijanske oblasti so ga iskale tudi po okupaciji, vendar jim je bil nedosegljiv.²³

Nedosegljiv jim je bil zato, ker se je seveda najprej skrival pred njimi, delal za OF, potem pa se kmalu pridružil partizanskim enotam. Njegove predvojne zveze po Primorski so bile koristne tudi v boju proti okupatorju. Čez znane prehode v Javornikih je oskrboval partizanske bolnišnice na Notranjskem. Partizanski zdravnik dr. Aleksander Gala - Peter piše o njem takole:

»Bolnišnici je zelo pomagal Vinko Levček iz Iga vasi. Njegove zveze z ljudmi v primorskih vaseh onkraj Snežnika so nam bile v veliko pomoč. Pred vojno je bil eden glavnih tihotapcev konj. Ta posel je takrat cvetel in prinašal dobiček kot nobeno drugo delo. Ni čudno, da so se ga oprijeli vsi moški v dolini, ki so bili dovolj drzni in so znali tvegati. V to jih je silil tudi težak položaj loškega kmeta in gozdnega delavca. Malokateri partizan, doma iz Loške doline, ni okusil omamnih nevarnosti tihotapljenja.

Večinoma so vsi poznali skrivne prehode čez takratno državno mejo. Levček pa je imel razen tega na drugi strani mnogo znancev in prijateljev, ki so mu nekoč skrivali konje, ga obveščali o zasedah italijanskih obmejnih organov in podobnem. Te zveze so mu sedaj prišle prav kot le kaj. Levčka so v odredu vsi poznali in mu zaupali različne naloge onstran meje. Njegova predrznost in odločnost v nevarnih položajih mu je pomagala, da ga ni mogla iznenaditi nobena še tako neprijetna situacija.«²⁴

Kot kralja konjskih tihotapcev se ga spominja tudi pisatelj Ferdo Godina, ki je na Notranjskem deloval v začetku NOB kot sekretar SKOJ-a za Notranjsko in se skrival skupaj z njim:

»Pripovedoval mi je o skrivanju konj po šupah in hlevih. Pred vojno je bila namreč vsa Loška dolina polna konj, ki so jih tihotapci vodili čez snežniško pogorje v Italijo. Z okupacijo se je tiho-

tapstvo seveda končalo. Naši in italijanski graničarji na meji niso poznali šale, in so streljali na tihotapce, če je le nanesla priložnost, seveda če niso bili podkupljeni.

Levčkov Vinko je imel srečo pred krogami. Izogniti se jim je znal peš ali na konju. Nekoč je moral dolgo ležati na zmrznjeni zemlji, in od takrat mu je teklo iz roke. Na njegovo glavo so celo razpisali nagrado. Vinko je s tihotapstvom zaslužil na kupe denarja, a ga je do zadnje lire in zadnjega dinarja pognal z dekleti. Zdaj se je Vinko skrival pred Italijani zaradi svojih starih grehov in zaradi sodelovanja s partizani.«²⁵

Pri prenašanju zdravil s Primorskega za potrebe partizanskih bolnišnic je Vinko Baraga - Levček padel leta 1944 v zasedi pri Pivki.²⁶

Zusammenfassung

**„BALD WIRD ES BEI UNS KEIN ORDENTLICHES PFERD ODER RIND MEHR GEBEN“
Einige Angaben über den Schmuggel über die Berge Javorniki in der Zwischenkriegszeit**

Nach Unterzeichnung des Waffenstillstandes mit dem bereits zerfallenden Österreich-Ungarn am 3. November 1918 begannen italienische Soldaten das im Londoner Vertrag festgelegte Gebiet zu besetzen. Die direkten Verhandlungen zwischen Italien und dem Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) über den Grenzverlauf begannen im Sommer 1920. Alles wurde für die Konferenz vorbereitet, die vom 7. bis 11. November 1920 in Rappallo in Italien stattfand. Unter dem Druck Großbritanniens und Frankreichs, aber auch aufgrund der innenpolitischen Verhältnisse sah sich das Königreich SHS gezwungen, am 11. November 1920 den Vertrag von Rapallo zu unterzeichnen. Durch die neue Grenze wurde Slowenien auf der Linie Triglav - Planina - Snežnik geteilt und fast ein Drittel der Slowenen fiel damit unter Italien.

Das Tal Loška dolina befand sich bereits zur Zeit der „Demarkationslinie“ „an der Grenze“. Mit dem Vertrag von Rapallo wurde die Grenze im Gebiet der Javorniki rund vier bis fünf Kilometer westlich von Loška dolina gezogen.

²³ Dopis generalnega državnega tožilca na Reki Kvesturi v Ljubljani, št. 3/38, 24. 8. 1943, ARS, ref. II, fond O.G.L., fasc. 132.

²⁴ Gala, dr. Aleksander - Peter: Partizanski zdravnik, Ljubljana, 1972, str. 253.

²⁵ Godina, Ferdo: Trenutki čakanja so bili neznosni, Nedeljski dnevnik, Ljubljana, 1. 12. 1968, str. 18.

²⁶ Franjo Bavec - Branko: Loški odred NOV in PO Slovenije, Notranjski listi III, Cerkljica, 1986, str. 329.

Die neue Grenze und Loška dolina bekamen allmählich auch die nötige Infrastruktur. Zunächst schützten russische Grenzer – „Wrangel-Anhänger“ – die Grenze. Sie waren nach ihrer Niederlage im russischen Bürgerkrieg in das Königreich SHS geflüchtet und wurden von den Belgrader Behörden zum Schutz der West- und Nordgrenze abkommandiert. Sie waren dafür bekannt, daß ihr Verhalten gegenüber der einheimischen Bevölkerung nicht das beste war. Nach ihnen kamen reguläre Grenztruppen des Königreichs SHS bzw. Jugoslawien. Die Grenzsoldaten waren Zeitsoldaten und stammten meist von außerhalb Sloweniens; ihre Offiziere waren aktive Infanterieoffiziere. Sie lebten in eigens für sie gebauten Wachlokalen oder waren bei Einheimischen untergebracht. Auf italienischer Seite übernahmen den Grenzschutz die Einheiten der Guardia alla Frontiera, nach der faschistischen Machtübernahme auch besondere Einheiten der faschistischen Grenzpolizei. Auch der Zoll kam an die neue Grenze, wobei es in Loška dolina nur Zollämter in Kozarišče und Leskova dolina gab, entlang des Weges nach Ilirska Bistrica.

Die neue Grenze im Gebiet der Javorniki war aber noch durch einen neuen „Wirtschaftszweig“ berühmt, den sie der umwohnenden Bevölkerung brachte – den Schmuggel. Die Bevölkerung auf beiden Seiten der Grenze schmuggelte Waren entlang des gesamten Verlaufs der Rapallo-Grenze, wobei Innerkrain und

besonders das am östlichen Fuß der Javorniki gelegene Tal Loška dolina für den Schmuggel berühmt waren. Mit dem Schmuggel konnte an einem Tag das Monatsgehalt eines Arbeiters verdient werden. Natürlich war der Schmuggel illegal, daher sind darüber auch keine „offiziellen Dokumente“ erhalten. Die Gründe für den Schmuggel waren Armut, Arbeitslosigkeit und der Wunsch nach Verbesserung der Lebensverhältnisse. Mit dem durch den Schmuggel verdienten Geld kauften die Schmuggler Kleidung und alles Nötige für das Heim und die Familie. Geschmuggelt wurden vor allem Pferde, aber auch Holz, Schweine, Fleisch, Mehl, Tabak und Saccharin. Der Handel – insbesondere der Pferdehandel – wurde von den lokalen Händlern organisiert, die die Geschäfte abschlossen, während Burschen die Pferde über die Grenze trieben. Die Schmuggler aus Loška dolina trugen keine Waffen bei sich, sie spionierten aber für den militärischen Nachrichtendienst. Da die Grenze nach der italienischen Okkupation von Teilen Sloweniens geschlossen blieb, fand der Schmuggel in kleinerem Umfang auch nach der Okkupation statt, bis Lož im Oktober 1941 von Partisanen angegriffen wurde. Außer der drohenden Gefahr einer Haftstrafe für ertappte Schmuggler erinnern sich die überlebenden Schmuggler auch daran, daß vor dem Zweiten Weltkrieg mindestens fünf Personen an der Grenze getötet wurden.